

NDIMA YA 5

PHRESIDENDE NA KHOROTSHITUMBE YA LUSHAKA

Phresidennde

83. Phresidennde—

- (a) ndi Ṭhoho ya Muvhuso na ṭhoho ya Khorotshitumbe ya lushaka;
- (b) u tea u tevhela, u tsireledza na u ṭhonifha Ndayotewa sa wone mulayo muhulwane wa Riphabuḷiki; na
- (c) u ḍo ṭuṭuwedza vhuthihi ha lushaka na zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuḷiki phanḍa.

Maanḍa na mishumo ya Phresidennde

84. (1) Phresidennde u na maanḍa o hweswaho nga Ndayotewa na mulayo, hu tshi katelwa iyo ine ya ṭoḍea u ita mishumo ya Ṭhoho ya Muvhuso na ya ṭhoho ya khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Phresidennde u na vhuḍifhinduleli ha—
- (a) u ṇea thendelo na u saina Milayotibe;
 - (b) u humisela Mulayotibe murahu kha Buthano ḷa Lushaka uri u sedzuluswe hafhu malugana na u anana hawo na Ndayotewa;
 - (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Ndayotewa u itela tsheo yawo malugana na u anana ha Mulayotibe na Ndayotewa;
 - (d) u vhidza muṭangano u songo ḍowealeho wa Buthano ḷa Lushaka, Khoro ya Lushaka ya Mavunḍu, kana wa Phalamennde u itela u shumana na maffhungo o khetheaho kana a tshipentshela;
 - (e) u ita mbetshelo dzine Ndayotewa kana mulayo zwa ṭoḍa uri zwi itwe nga Phresidennde, fhedzi a sa zwi iti sa ṭhoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka;
 - (f) u vhea kana u thola khomishini dza ṭhoḍisiso,
 - (g) u vhidza referandamu dza lushaka hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde;

- (h) u t̄anganedza vhaimleli vha zwa vhudipulomati na vhaimleli vha Khontsula vha mashango a n̄ḽa;
- (i) u vhea vhaambasada, Vhaambasada vhahulwane, vhaimleli vha zwa vhudipulomati na Khontsula;
- (j) u hangwela vho tshinyaho na u fhungudza n̄ḽiso dziḽwe na dziḽwe, zwigwevho kana u dzhielwa zwo itiswa nga vhukhaki, na
- (k) u ḽea vhathu zwiimo zwa khuliso.

[Zwine zwa tea u dzhielwa n̄ḽa nga u angaredza: ḽhomp̄ho dza vhahulisei dzo dzheniswaho kha Gazete ya Muvhuso 24155 ya ḽa 6 Nyendavhusiku, 2002 na Gazete ya Muvhuso ya 25213 ya ḽa Fulwana 2003.]

Maand̄alanga a Khorotshitumbe ya Riphabuḽiki

85. (1) Maand̄alanga a Khorotshitumbe ya Riphabuḽiki o vheva kha Phresidennde.
- (2) Phresidennde khathihi na miḽwe Miraḽo ya Khabinethe vha shumisa maand̄alanga a khorotshitumbe nga—
- (a) u shumisa mulayo wa lushaka, nga n̄ḽa ha musi Ndayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi bula zwiḽwe-vho;
 - (b) u bvedza na u shumisa mbekanyamaitele ya lushaka;
 - (c) u tshimbidza mishumo ya mihasho ya muvhuso na ndaulo;
 - (d) u lugisela na u thoma mulayo; na
 - (e) u shuma mishumo miḽwe na miḽwe ya khorotshitumbe yo ḽetshedzwaho kha Ndayotewa kana mulayo wa lushaka.

U khethiwa ha Phresidennde

86. (1) Kha muḽangano waḽo wa u thoma musi ḽi tshi khethiwa, na tshifhinga tshoḽthe musi zwi tshi ḽoḽea uri hu ḽadziwe tshikhala, Buthano ḽa Lushaka ḽi tea u khetha mufumakadzi kana munna u bva kha miraḽo yaḽo uri a vhe Phresidennde.
- (2) Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa u tea u ranga phanḽa khetho dza Phresidennde, kana a rumela muḽwe Muhaḽuli uri a ite uyo mushumo. Maitele o bulwaho kha Tshipiḽa tsha A tsha Shedulu ya 3 a ḽo shuma kha u khethiwa ha Phresidennde.

[Khethekanyo tshukhu ya. (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa wa 2001.]

- (3) Khetho dza u qadza tshikhala ofisini ya Phresidennde dzi tea u farwa nga tshifhinga na quvha lo tiwaho nga Phresidennde wa Khothe ya zwa Ndayotewa, fhedzi hu saathu u fhela maquvha a 30 u bva nga quvha le tshikhala itsho tsha tutselwa.

[Khethekanyo tshukhu ya. (3) yo imelwa nga khethekanyo ya. 6 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U thomiwa ha mushumo nga Phresidennde

87. Musi muthu o khethiwa sa Phresidennde, u do guma u vha murafo wa Buthano la Lushaka, nahone hu saathu u fhela maquvha maqanu, u tea u thoma mushumo nga u ana kana u khwaqhisedza u fulufhedzea kha Riphabuiki na u tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Shedu lu ya 2.

Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini

88. (1) Tshifhinga tsha Phresidennde tsha u shuma ofisini tshi thoma musa a tshi thoma u shuma, tsha fhela musa a tshi tutselwa tshikhala kana musa muwe muthu o khethiwa ho sa Phresidennde a tevhelaho a tshi thoma u shuma.
- (2) A hu na muthu ane a do shuma sa Phresidennde zwifhinga zwi fhiraho zwivhili, fhedzi, musa muthu a tshi khethiwa uri a qadze tshikhala tshi si na muthu ofisini ya Phresidennde, tshifhinga tsha vhukati ha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.

U bviswa ha Phresidennde

89. (1) Buthano la Lushaka, nga likumedzwa la tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado ya lo, li nga bvisa Phresidennde ofisini yawe nga nthani ha—
- (a) u thithiswa zwihulwane ha Ndayotewa kana mulayo;
- (b) u sa qifara zwavhuqi ho kalulaho; kana
- (c) u sa kona u ita mishumo ya ofisi yawe.

- (2) Muthu muñwe na muñwe o bvisiwaho ofisini ya Phresidennde malugana na khethekanyo tshukhu ya (1) (a) kana (b) a nga si wane mbuelo inwe na inwe ya yeneyo ofisi, nahone a nga si shume kha poso ya muvhuso.

Mufarela-Phresidennde

90. (1) Musi Phresidennde a nnda ha Riphabuḽiki kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Phresidennde, kana muso ofisi ya Phresidennde i si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi u do imela Phresidennde—
- (a) Muthusa-Phresidennde;
 - (b) Minista o nangiwo nga Phresidennde.
 - (c) Minista o nangiwo nga miñwe miraḽo ya Khabinethe.
 - (d) Mulangadzulo, u swikela Buthano la Lushaka li tshi nanga muñwe wa miraḽo yaḽo.
- (2) Mufarela-Phresidennde u na vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde.
- (3) Musi a saathu u dzhia vhuḽifhinduleli, maanda na mishumo ya Phresidennde, Mufarela-Phresidennde u tea u ana kana u kwhaḽhisedza u fulufhedzea hawe kha Riphabuḽiki na u tevhele Ndayotewa, u ya nga ha Sheduḽu ya 2.
- (4) Muthu ane muso a tshi khou shuma sa Mufarela-Phresidennde a vha o no ana kana u kwhaḽhisedza u fhulufhedzea kha Riphabuḽiki ha ngo fanela u dovha a ana na u kwhaḽhisedza muso a tshi khou dovha u shuma sa Mufarela-Muphresidennde lwa tshifhinga tshine tsha do fhela muso muthu ane a khou khetiwa saPhresidennde a tshi thoma u shuma.

[Khethekanyo tshukhu ya. (4) yo engedzwa nga khethekanyo ya. 1 ya Mulayo wa Khwiniso ya u Thoma ya Ndayotewa wa 1997.]

Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Phresidennde, sa tshoho ya Khabinethe, Muthusa-Phresidennde na Dziminiḽa.

- (2) Phresidennde u thola Muthusa-Phresidennde na Dziminista, u vha fha maandla na mishumo nahone a nga kha q̄i vha pandela.
- (3) Phresidennde u thola—
 - (a) Muthusa-Phresidennde u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka;
 - (b) a nga nanga tshivhalo tshinwe na tshinwe tsha Dziminista u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka; na
 - (c) a nga si kone u nanga Dziminista dzi fhiraho mbili u bva nḡa ha Buthano.
- (4) Phresidennde u fanela u thola muraḡo wa Khabinethe uri a vhe murangaphanda wa mishumo ya muvhuso kha Buthano la Lushaka.
- (5) Muthusa-Phresidennde u fanela u thusa Phresidennde kha u ita mishumo ya muvhuso.

Vhudiḡhindleli

92. (1) Vhathusa-Phresidennde na Dziminista vha na vhuḡiḡhindleli kha maandla na mishumo ya khorotshitumbe ye vha ḡewa nga Phresidennde.
- (2) Miraḡo ya Khabinethe vho ḡangana kana nga muthihi nga muthihi vha na vhuḡiḡhindleli kha Phalamennde kha u shumisa maandla na u ita mishumo yavho.
- (3) Miraḡo ya Khabinethe I tea—
 - (a) u shuma I tshi tevhedza Ndayotewa; na
 - (b) u ḡea Phalamennde mivhigo yo fhelelaho nahone ya misi malugana na mafhungo a re fhasi ha ndaulo yayo.

Vhathusa-Dziminista

93. (1) Phresidennde a nga—
 - (a) thola tshivhalo tshinwe na tshinwe tsha Vhathusa-Dziminista u bva kha miraḡo ya Buthano la Lushaka; na
 - (b) si thole Vhathusa-Dziminista vhane vha fhira vhavhili vhane vha sa bve kha Buthano, uri vha thuse miraḡo ya Khabinethe, nahone a nga kha q̄i vha pandela.

- (2) Vhathusa-Dziminista vho tholiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu ya (1) (b) vha na vhuḍifhinduleli kha Phalamennde kha u ita mishumo yavho na u shumisa maanḍa avho.

[Khethekanyo ya. 93 yo imelwa nga khethekanyo ya. 7 ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhurathi ya Ndayotewa wa 2001.]

U bvela phanḍa ha Khabinethe nga murahu ha ketho

94. Musi ketho dza Buthano ja Lushaka dzi tshi fariwa, Khabinethe, Muthusa-Phresidennde, Dziminista na Vhathusa-Dziminista vhaḥwe na vhaḥwe vha ḍo ita mishumo u swikela musi muthu o kethiwaho sa Phresidennde nga Buthano ji tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano kana Khwaḥisedzo

95. Phanḍa ha musi Dziminista na Vhathusa-Dziminista vha saathu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u khwaḥisedza u fulufhedzea kha Riphabuḷiki na u ḍo tevhela Ndayotewa, u ya nga ha Shedulu ya 2.

Vhuḍifari ha miraḍo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista

96. (1) Miraḍo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista vha tea u shuma u ya nga ha maitele a Vhuḍifari o tiwaho nga mulayo wa lushaka.
- (2) Miraḍo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminista a vho ngo tendelwa u—
- (a) ita miḥwe mishumo I badelaho;
 - (b) shuma nga ḥḍila iḥwe na iḥwe ine ya si yelane na mishumo wa ofisini dzavho, khathihi na u ḍidzhenisa kha nyimele iḥwe na iḥwe ine ya nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhuḍi ha mishumo yavho ya tshiofisi na madzangalelo avho vhone vhaḥwe, kana
 - (c) shumisa tshiimo tshavho kana mafhungo maḥwe na maḥwe e vha ḥewa kha u ḍipfumisa kana u vhuedza muḥwe muthu zwi si ho mulayoni.

U fhiriswa ha mishumo

97. Phresidennde, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḡo wa Khabinethe—
- (a) ndaulo ya mulayo muñwe na muñwe zwo ḡewaho muñwe muraḡo; kana
 - (b) maanḡa kana mushumo wo ḡewaho nga mulayo kha muñwe muraḡo.

U ḡewa ha maanḡa na mishumo zwa tshifhinganyana

98. Phresidennde a nga ḡea maanḡa kana mushumo wa muñwe muraḡo a siho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa maanḡa eneo kana u ita mushumo wonoyo, kha muñwe muraḡo wa Khabinethe.

U kumedzwa mishumo

99. Muraḡo wa Khabinethe a nga ḡea maanḡa mañwe na mañwe ane a tea u shumiswa kana mushumo muñwe na muñwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kha muraḡo wa Khorotshitumbe ya vunḡu kana khoro ya Masipala. Mushumo—
- (a) u tea u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhukati ha muraḡo wa Khabinethe na wa Khorotshitumbe kana Khoro ya Masipala;
 - (b) u tea u yelana na Mulayo wa Phalamennde une ngawo mishumo iyo ya tea u itwa na maanḡa a tea u shumiswa; na u
 - (c) thoma u itwa musi ho ḡivhadzwa kana u itwa mulevho nga Phresidennde.

U lavheleswa ha ndaulo ya vunḡu nga muvhuso wa lushaka

[T'hoho yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2(a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa ya Vhufuminthihi wa 2003.]

100. (1) Musi vunḡu ḡi sa koni kana ḡi tshi kundelwa u ita mishumo yaḡo ya khorotshitumbe, hu tshi tevhedzwa mulayo kana Ndayotewa, Khorotshitumbe ya Lushaka I nga dzhenelela nga u dzhia vhukando ho teaho u vhona uri mishumo I shumiwe, zwi tshi katela—

- (a) u bvisa ndaela kha Khorotshitumbe ya Vunḁu I ṭalutshedzaho uri u kundelwa ho vha hu ngafhani malugana na u sa kona u ita mishumo iyo, na u bula vhukando vhufhio kana vhufhio vhu teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo; na
- (b) u thoma u vha na vhuḁifhinduleli kha zwi livhanaho na mushumo uyo kha ilo vunḁu u swika hune zwa vha zwo tea—
 - (i) u itela uri hu vhe na maimo a lushaka o teaho kana u swikelela maimo a fhasi a u ṛetshedza tshumelo;
 - (ii) u itela uri hu vhe na vhuṭhihi ha zwa ikonomi;
 - (iii) u itela uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka; kana
 - (iv) u thivhela ilo vunḁu kha u dzhia liḁa li songo teaho liṇe la nga vhaisa madzangalelo a liṇwe vunḁu kana shango loṭhe.

[Khethekanyo ṭhukhu ya. (1) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (b) ya Mulayo wa Khwiniso wa Vhufuminthihi wa Ndayotewa wa 2003.]

- (2) Arali khorotshitumbe ya lushaka ya dzhenelela kha vunḁu hu tshi tevhedzwa khethekanyo ṭhukhu ya (1)(b)—
 - (a) I tea u ṛetshedza nḁivhadzo yo tou ṇwaliwaho ya u dzhenelela kha Khoro ya lushaka ya Mavunḁu hu saathu fhela maḁuvha a 14 u bva musi u dzhenelela ho thoma;
 - (b) u dzhenelela hu tea u fheliswa arali Khoro I sa ṭanganedzi u dzhenelela hu saathu fhela maḁuvha a 180 nga murahu ha u dzhenelela kana maffheloni a tshifhinga tsha tshenetsho ya vha I songo ṭanganedza u dzhenelela; na uri
 - (c) Khoro I tea u sedzulusa u dzhenelela misi yoṭhe musi u dzhenelela hu tshi khou bvela phanḁa na u ita themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya lushaka.

[Khethekanyo ṭhukhu ya (2) yo imelwa nga khethekanyo ya. 2 (c) ya Mulayo wa Khwiniso ya Vhufuminthihi ya Ndayotewa wa 2003.]

- (3) Mulayo wa lushaka u nga laula maitete o thomiwaho kha ino khethekanyo.

[Khethekanyo ya. 100 yo khwiniswa nga khethekanyo ya. 2 (a) ya Mulayo wa Khwiniso ya Ndayotewa wa Vhufuminthihi wa 2003.]

Tsheo dza Khorotshitumbe

101. (1) Tsheo ya Phresidennde I tea u vha yo tou n̄waliwa arali—
(a) yo dzhiwa hu tshi tevhedzwa mulayo; kana
(b) i na mvelelo dza mulayo.
- (2) Tsheo yo tou n̄walwaho ya Phresidennde I tea u sainiwa hafhu nga muñwe muraḡo wa Khabinethe arali tsheo iyo I tshi kwama mushumo wo n̄ewaho uyo muraḡo wa Khabinethe.
- (3) Milevho, milayo na zwiñwe zwishumiswa zwi welaho fhasi ha mulayo zwi fanela u swikelelea nga vhathu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga sumbedzisa n̄dila ine, nahone u swika hune, zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo t̄hukhu ya (3) zwa tea u—
(a) ambiwa ngazwo Phalamenndeni; na u
(b) t̄anganedzwa nga Phalamennde.

Madzinginywa a u sa vha na ffulufhelo

102. (1) Arali Buthano ḡa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḡo yaḡo I tshi n̄ea ḡidzinginywa ḡa u sa vha na fulufhelo kha Khabinethe, zwi sa kateli Phresidennde, Phresidennde u tea u dzudzanyulula Khabinethe.
- (2) Arali Buthano ḡa Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha miraḡo yalo, I tshi n̄ea ḡidzinginywa ḡa u sa vha na ffulufhelo kha Phresidennde, Phresidennde na miñwe miraḡo ya Khabinethe na Vhathusa-Dziminis̄ta vhañwe na vhañwe vha tea u ḡirula mushumo.